

Sebő Péter

Hűnek maradni az irodalomhoz

Jorge Luis Borges

Az 1986-ban elhunyt argentin esszéíró, elbeszélő és költő Jorge Luis Borges a 20. század világirodalmának egyéni hangú s hatásában mindenképp a legnagyobb alakja volt. Az Európa Kiadónál öt kötetben megjelent válogatott művei kapcsán arra keressük a választ, miben is áll e különleges hatás.

1899-ben született Buenos Airesben, egy spanyol-angol-portugál eredetű értelmiségi családban. Anyja neves fordító, apja ügyvéd és tanár volt, aki maga is fordított, írt, de legfőképp megszállottan olvasott. Ő ismertette meg a még tizenéves fiát az irodalommal és a filozófiával. Kedves olvasmányai – az angol és amerikai költők, írók, pszichológusok és filozófusok, *Hawthorne, Emerson, William James, Berkeley, Hume*, a keleti és klasszikus ókori szerzők, *Homérosz*, az *„Ezeregyéjszaka”*, *eleai Zénón* stb. – fiának is visszatérő témái lesznek. Az önéletrajzában Borges apja könyvtárát élete legfontosabb eseményének nevezte, s a családi házból hozott könyvszeretetének példajaként szinte minden életrajzirója megemlíti, hogy amikor 1929-ben egy irodalmi díj elnyerésekor jelentősebb pénzhez jutott, első dolga az volt, hogy megvásárolta az *„Encyclopaedia Britannica”*-t, kisgyermekkorának egyik legkedvesebb könyvét.

Az egész életében rövidlátó s élete utolsó évtizedeiben csaknem teljesen vak író igazi világa a könyvtár. Többször dolgozott könyvtárosként, de amikor 1955-ben az Argentin Nemzeti Könyvtár igazgatójának nevezték ki, már alig látott valamit. A vakságról írt feledhetetlen esszéjében így ír erről: *„Én mindig is könyvtárfélenek képzeltem el a paradicsomot. ... Hát ott voltam én! Kilencszázezer különböző nyelven írt kötetnek, hogy úgy mondjam, a közepén álltam. És rájöttem, hogy alig tudom kisilabizálni a könyvborítókön és gerinceken lévő betűket. Akkor írtam Az ajándékok versé-t, amely így kezdődik:*

*„Senki se süllyedjen könnyig,
Isten mesteri rendelését látva,
Kinek fejedelmi iróniája
Könyvet adott nekem s hozzá homályt is.” (1)*

S mégis, magának a könyveknek az érintése, jelenléte is örömmel tölti el. *„Azt játszom, hogy nem vagyok vak, továbbra is vásárolok könyveket, könyvekkel rakom tele a lakásomat. Nemrég valaki nekem ajándékozta a Brockhaus Encyclopaedia 1966-os kiadását. Éreztem a könyv jelenlétét a lakásban, mint valami gyönyörűséget. Ott volt a huszonvalahány gót betűs kötet, amit nem tudok elolvasni, térképekkel és metszetekkel, amiket nem látok, és mégis, a könyv ott volt. Éreztem a könyv baráti vonzását. Úgy gondoltam, hogy a könyv az emberi boldogság fontos lehetősége.” (2)* – mondja egy előadásán 1978-ban.

Talán nem volt századunkban még egy író vagy filozófus, aki akkora szeretettel, tisztelettel és megértéssel lett volna a könyvekbe rejtett egyetemes kultúra iránt, mint Borges. Tudása, műveltsége, olvasottsága, emlékezete félelmetes. Már az első esszékötetének kritikái is átfogó tudását emelik ki. S ekkor még csak huszonhat éves. Ha pedig megpróbálnánk utána nézni mindazoknak az olvasmányoknak, szerzőknek, műveknek, amelyek Borges írói képzetét ihlették – mert az írói alkotás az olvasottak emlékének és felejtésének keveréke (3) –, egészen biztosan kudarcot vallanánk. Az írásaiban előfordu-

ló művek, személy- és földrajzi nevek gyűjteménye például háromszáz oldalon át sorolja a világ minden tájáról származó városok, folyók, tengerek, hegyek, sivatagok, filozófusok, teológusok, tudósok, irodalmárok, történelmi hősök és gonosztevők neveit, s a könyveket, amelyeket idéz vagy megemlíti.

„Felfedezte a metafizikában rejlő irodalmi lehetőségeket”

A fiatal Borges 1914-től 1919-ig Európában, Genfben folytatta tanulmányait, majd Angliában, Spanyolországban és Franciaországban ismerkedett az avantgárd költészettel és a klasszikus szerzőkkel. Huszonkét évesen, telve irodalmi élményekkel és ambícióval tért haza Argentínába. Itt jelent meg első ultraista avantgárd verseskötete 1923-ban (amelyet később összefüggéstelen kísérletnek mondott). Ezzel egy időben kezdte közzétenni változatos témájú esszéit is (az első esszékötetét, a „Nyomozások”-at, amely *Valery Larbaud* szerint a legjobb Latin-Amerikában született kritikai írás (4), később szintén megtagadta). Első elbeszéléskötete – „Az aljasság világtörténete” – 1935-ben jelent meg; s ebben már Borges jellegzetes hangja szólal meg, bár novellaművészetének igazi kiteljesedését a 1941-es kötet – „Az elágazó ösvények kertje” – megjelenésétől számíthatjuk. Ez az a kötet, amelyben Borges felfedezte a metafizikában rejlő irodalmi lehetőségeket... ez a könyv a témái alapján, illetve ahogy tárgyalja őket, új műfajt teremt az irodalomban, vagy legalábbis megújítja és kibővíti az elbeszélő műfajt. (5)

Versei, novellái és esszéi fokozatosan teszik Borgest egyre ismertebbé előbb Argentínában, majd az egész világon. Enciklopédikus műveltsége, formailag fegyelmezett írásművészete, gondolkodásra készítő prózája az ötvenes évekre tiszteletet és népszerűséget hozott számára. Az 1932-es „Vita” című kötetéből ugyan még csak harminchét példány fogyott egy év alatt, azonban mára több tucat nyelven megjelent fordítások sokasága, neki szentelt folyóiratszámok és műveiről megjelent tanulmányok, egyetemi szemináriumok, irodalmi szimpozionok, interjúk, visszaemlékezések tengere mutatja ezt a sikert.

A hatvanas évektől már mint ismert, világhírű író sorra járja Európa és Amerika egyetemait. Madrid, Párizs, Genf, London, Oxford, Edinburgh, a Harvard, Texas, s persze Buenos Aires – Borges mindenhol elbűvölte a hallgatóságát. Előadásait, miként írásait is a témák, idézetek, szerzők, gondolatok gazdag tárháza, a gondos megformáltság, a retorikai, filozófiai és költői remeklések, a szellemi szabadság és a tolerancia jellemezte. Ahogy *Swedenborg*ról mondta egy előadásában, úgy ő sem akarta eszméit másokra erőszakolni, sohasem akart senkit erőszakosan, vitathatatlannak tűnő érvekkel meggyőzni, inkább csak elénk tárta mindazt, amit átélt, amit olvasott, s a következtetések levonását a hallgatóra-olvasóra bízta. Hisz az érvek – tartja Borges is – legtöbbször nem alkalmasak arra, hogy igazságunkat bizonyítsák, nem alkalmasak arra, hogy logikailag alátámasszanak egy elméletet, hanem csak arra jók, hogy illusztrálják azt, amit emlékeink, félelmeink és megérzéseink alapján látunk és hallunk. (6)

Ezért soha nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy ő helyesen lát mindent; elmondta, mit gondolhatunk a dolgokról, elmondta, hogyan érthetjük meg még a legértelmetlenebbnek tartott emberi dolgokat is. – Kigúnyolni könnyű az efféle műveleteket, én inkább megpróbálom megérteni őket – írta például a „Kabbalá”-ról. (7)

Soha nem akarta azt a látszatot kelteni, mintha egy előadás vagy írás vége megoldás lenne, mert a jó könyvnek meg kell haladnia a szerző szándékát (8), ez pedig csak akkor lehetséges, ha a mű nyitott marad. – Ha feltételezzük, hogy az elemek minden kombinációja elkerülhetetlenül alacsonyabb rendű az eredetihez képest, az olyan, mintha azt tennénk fel, hogy a 9-es piszkozat elkerülhetetlenül alsóbb rendű a H piszkozatnál – pedig csak piszkozatok létezhetnek. A végleges szöveg fogalma csak a vallással vagy a fáradtsággal magyarázható. (9) S valóban, Borges soha nem tekintette véglegesnek már megjelent műveit sem: írásaiban gyakran hosszan idézte – s értelmezte újra – saját régebbi

sorait és műveinek újabb kiadásában gyakran megváltoztatta az előző kiadás szövegét, bosszantva ezzel szerkesztőket, kritikusokat, fordítókat, kiadókat, s jutalmazva ezzel a hűséges olvasókat, hisz az új szöveg nem más, mint ugyanaz a mozgó tárgy, különböző látószövegekből tekintve. (10)

„A minőség és a népszerűség ritka szintézise”

„A harcos és a rabnő történeté’-ben Droctulf, a barbár, aki Ravenna ellen támadt, a vadkan és a bölény áthatolhatatlan erdeiből jött; sápadt volt, lelkes, ártatlan, kegyetlen, hű a kapitányhoz és a törzséhez, de nem a világegyetemhez. A háborúk hozták Ravennába, s itt olyasvalamit látott, amit még soha ..., de amelynek formájából kitűnt a halhatatlan értelem. ... Droctulf elhagyja övét, és Ravennáért harcol. Meghal, és síremlékére felvésik a szavakat, melyeket ő meg sem értett volna ... (11) – A harcos nyer vagy veszít azáltal, hogy az övéi helyett a világegyetemet és az értelmet választja? Senki sem tudja. Talán csak egy kudarc története az ő története is, mint Borges egyik legkimunkáltabb novellájában Averroesé, aki az iszlám börtönébe zárva soha nem ismerhette meg a tragédia és a komédia szavak jelentését. (12)

Borges, az író története azonban bizonyosan nem egy kudarc története. Még akkor sem, ha az irodalmi Nobel-díjat, amelynek a hatvanas évektől mindig várományosa volt, végül soha nem kapta meg. Ennek a nehéz szerzőnek – sokak szerint a stendhali boldog kevesek írójának –, csodák csodája, még a minőség és a népszerűség ritka szintézise is sikerült: évtizedek tanúsítják világszerte műveinek tartós közönségsikerét. (13)

S Borges hangja, ha zegzugos utakon át, de végül kis hazánkban is eltalálhatott az olvasókhoz, s nálunk is sikert arathatott: Amikor a mellőzött proletár költő, *Kuczka Péter* művészi értékeit mindig szem előtt tartó, de mégis csak az irodalmi élet periferiáján lévő sorozatában, a Kozmosz Fantasztikus Könyvekben 1972-ben először jelenhetett meg magyarul Borges elbeszéléseiből egy kis kötetre való válogatás, az argentin szerző még alig volt ismert nálunk. A hatvanas évek végén ugyan néhány novellája olvasható volt már a Nagyvilágban, de akkor még csak a beavatottak szűk köre tudta, hogy a baloldali értelmiségi körökben népszerűtlen szerző kikalakú, vékony kötete mögött a 20. századi világirodalom talán legnagyobb elbeszélője rejtőzik. Pedig Borges ragyogása a világ nyugati felében 1961 óta – amikor *Samuel Beckett*-tel együtt Formentor-díjat kapott – közzismert és töretlen.

A Borges iránti érdeklődés feléledését mutatta az a néhány novella a hetvenes években, ami a Galaktikában (!) és a Nagyvilágban megjelent, illetve az, hogy 1978-ban a Kritériumnál Romániában ismét kiadták a Kozmosz Fantasztikus Könyvek sorozat válogatását.

A nyolcvanas évek közepétől aztán nálunk is áttörés következett be. Folyóiratokban és önálló kötetekben sorra jelentek meg Borges versei, esszéi, elbeszélései. A kötetek hetek alatt eltűntek a könyvesboltokból, s szinte a kiadással egy időben antikváriumok ritkaságaivá váltak. Borges nálunk is népszerű szerző lett, akit illik ismerni. Így annak a gyűjteménynek, amelynek négy kötete 1999-ben, s az utolsó, ötödik kötete 2000-ben jelent meg, s amely a éve született Borges verseinek, novelláinak és esszéinek legjavát tartalmazza, már biztos volt a sikere. Az Európa Könyvkiadó s a Borges munkásságát (s a spanyol nyelvű irodalmat) kitűnően ismerő szerkesztő-fordító Scholz László jóvoltából most megjelent életmű-válogatás annak ellenére fontos, hiánypótló és sikeres kiadvány lett, hogy nagyrészt a már korábban is megjelent anyagot gyűjtötte egybe.

„A lelkem ég, mert mindent meg akar tudni”

Semmi szükség labirintust építeni, mikor maga a világegyetem is az. (14)– magyarázza a matematikus *Unwin* irodalmár barátjának, *Dunrawennek* Borges számos labirintu-

sokról szóló novellájának egyikében. – Az idő, az örökkévalóság, a végesség és a végtelenség, a tudás, a teljesség, a megértés, a hit és az isten, az esztétikum, képzeletünk, vágyaink és cselekedeteink, találkozásunk az ismeretlennel, az emlékezet, létünk, s a világ léte, a nyelv, a matematika és a művészet – a világ kiismerhetetlennek látszó rejtélyei ezek, amelyek labirintussá teszik azt, s amelyek Borgesnek okot adtak a művészetre. (Arra a művészetre, amelynek célja ugyan a szépség, de amely elképzelhetetlen anélkül, hogy gondolat lenne mögötte.) Rejtélyek ezek, amelyek világában Borges élt, s amelyeket szavakká alakítva újragondolt és újragondoltat velünk. Én mindig is úgy éreztem, hogy nekem mindenekelőtt az irodalom a sorsom; vagyis hogy sok jó és sok rossz fog velem történni, de mindig tudtam, hogy előbb-utóbb minden átalakul szavakká, főleg a rossz dolgok, hiszen a boldogságot nem kell átalakítani: a boldogság öncélú.

Nem hiszem, hogy lenne más író, akire jobban ráillene a jellemzés: térben és időben határtalan, a valóság és a fantázia, a filozófia és a költészet kibogozhatatlanul összefonódó birodalmában tett utazásra vállalkozik, aki betér Borges csodákban gazdag labirintusaiba, ahol azonban sokkal fontosabb a rejtély felismerése, mint a megoldás, mert a rejtély a természetfölöttinek része, az isteninek; a megoldás egyszerű bűvésztrükk. (15) A rejtély örök, a megoldás, az értelem megoldása – bár lehet nagyszerű, érdekes és szép, de – csak esetleges.

Halottam egy dombvidékről, ahol a könyvtárosok szakítottak azzal a dóre babonával, hogy a könyvekben értelmet keressenek, mint ahogy nem keresnek értelmet az álmokban vagy a tenyér kusza vonalaiban sem... (16) – olvashatjuk leghíresebb novellájában, a „Babeli könyvtár”-ban (ahol azt is megtudjuk, hogy az univerzumot nevezik mások Könyvtárnak).

Borges nem hisz abban, hogy a valóság valaha is egyszerűvé, áttetszővé és szilárddá válhat, nem hisz benne, hogy bármely hit, ideológia vagy tudomány vagy bármilyen misztikus révület segítségével megvilágosodhatunk és elérhetjük a teljességet és a tökéletességet. Nem ismerjük a sárkány jelentését, amint a világegyetem jelentését sem ismerjük ... (17) Ennek hiányában azonban nincs, nem lehet, éles határ érthető és érthetetlen, lehetséges és lehetetlen között. – A cél, amely ide vezette, nem volt lehetetlen, csak éppen természetfeletti – írja a „Körkörös romok”-ban. (18)

Borges világában a realitás kibogozhatatlanul összefonódik a lehetséggel, a misztikummal, a természetfelettiel, a képzelettel.

Mivel a megértés utáni szakadatlan sóvárgásunk nem érheti el végleges célját, így a megismerésre, tudásra törő ember története legtöbbször negatívan végződik. – Egy kudarc történetét akartam elmesélni. Kezdetben arra a canterburyi érsekre gondoltam, aki be akarta bizonyítani, hogy van Isten; később az alkimistákra, akik a bölcsek követ keresték; aztán a szögharmadolókra és a körnégyszögösítőkre. ... Megéreztem, hogy Averroes, aki el akarta képzelni, mi a dráma, pedig nem is sejtette, mi a színház, cseppet sem vágta nehezebb fába a fejszéjét, mint én, aki el akartam képzelni Aveorrest... megéreztem, hogy elbeszélésem annak az embernek a szimbóluma, aki én magam voltam, miközben megirtam ... (Abban a pillanatban, mikor már nem hiszek benne, Averroes eltűnik.) (19)

Ugyanezt a kudarcot olvashatjuk ki a mindent látás és a mindent tudás illúziójáról szóló egyik leghíresebb novellájában, „Az Alef”-ben is: Hogyan közöljem másokkal ezt a végtelen Alefet, amelyet csak alig fog fel félénk emlékezetem? A misztikusok hasonló helyzetben ontják a jelképeket, egy perzsa a madárról beszél, amely valami módon minden madarat képvisel; Alanus de Insulin egy gömbről, amelynek középpontja mindenütt van, de kerülete sehol; Ezékiel egy négyarcú angyalról, aki kelet és nyugat, észak és dél felé fordul egyszerre... Talán megengednék az istenek, hogy én is valami hasonló képet találjak, de akkor elbeszélésemet megrontaná az irodalom, a tévedés. Egyébként a főkérdés megoldhatatlan: a végtelennel akárcsak részleges felsorolása...

Szédület fogott el, és sírtam, mert szemeim látták ezt a titkos és sejtelmes tárgyat, amelynek nevét bitorolják az emberek, de amit soha ember nem látott: a megfoghatatlan világegyetemet... Bármilyen hihetetlennek tetszik is, azt hiszem, hogy van (vagy volt)

egy másik Alef, azt hiszem, hogy a Garay utcai Alef hamis Alef volt. ...

Vajon egy kő mélyén rejtőzik ez az Alef? Akkor láttam, amikor mindent láttam, de aztán elfelejtettem? Elménket mállasztja a feledés; évek tragikus porladásában magam is egyre inkább összezavarodom... (20)

A világ útvesztő, tükrök, maszkok, sorsok, szavak, tettek és az idő labirintusa, ahol folyton a helyes utat keressük és reméljük, de mégsem ismerhetjük ki magunkat. Borges mégis arra invitál minket, hogy az értelem esztétikájában (21) gyönyörködjünk, arra invitál minket, hogy egy gazdagabb élet által üdvözljük. Hogy az igazság, az erény és az értelem – s persze a szépség, amely a költészet lényege – által üdvözljük. (22)

Csakhogy, miként a „Körkörös romok” hőse, Borges sem hisz abban, hogy valaha is elválasztható a fikció és álom attól, amit nem álmodunk, mert az univerzum zürzavaros labirintus, s az istenek, akik építették, meghaltak ... Az istenek, akik építették, örültek voltak. (23) Vagy a labirintusban talán mégis rejlik valamiféle örök értelem is? Talán. De sokkal valószínűbb, hogy a rend csak illúzió. Az a legnagyobb varázsló – írja Novalis emlékezetes módon –, aki oly mértékben el tudja kápráztatni magát, hogy valós jelenségnek tartja önnön képzelgését. Nem a mi esetünk ez? De ez, mondom én. Mi magunk álmodtuk meg a világot. Erősnek, titokzatosnak, láthatónak álmodtuk meg, térben szilárdnak, időben pedig maradandónak; ám ott hagyunk az építményben néhány parányi, örök, ésszerűtlen repedést, hogy tudjuk: hamis. (24) S persze az is lehet – miként néhány új-platonista gondolja –, hogy az istenek (vagy mi magunk), akik a világot teremtették, már annyira távol álltak az istenségtől, hogy alig várhatunk tőlük értelmet. (25)

Mégis, nincs más lehetőségünk, mint keresni. Nincs más lehetőségünk, mert bizonyos, hogy az egymásutániség elviselhetetlen nyomorúság, s hogy nagyra törő vágyainkkal az idő minden perce után és a tér minden gazdagsága után sóvárgunk. (26) Nincs más lehetőségünk, – miként *Paracelsus* mondta –, mint kérdezni, bekopogni, s remélni; remélni, hogy legalább valamit megértünk. – Ki vagyok én? Kicsoda bármelyikünk is? Kik vagyunk? Talán egyszer megtudjuk. Talán nem. De addig is, mint Szent Ágoston mondta, a lelkem ég, mert mindent meg akar tudni. (27)

„Megteremti és kielégíti a gondolkodás irodalmának szükségét”

A kritikusok megdöbbenek *Flaubert* utolsó korszakának hanyagságain, nemtörődöm-ségén vagy szabadosságán; én jelképet látok benne. A „Bovaryné”-ban megalkotott realista regénynek maga *Flaubert* az első rombolója. Szinte tegnap írta *Chesterton*: „Megléhet, hogy elhal velünk a regény. *Flaubert* ösztönösen megérezte a műfaj halálát, amely íme, már beteljesül – hiszen mi más a síkokkal, időrendekkel és túlzó részletekkel tele-tűzdelt „Ulysses”, ha nem egy műfaj csodálatos agóniája?” (28)

Borges a klasszikus irodalmi örökséget felvállalva akkor értekezett a regény stílárisközözeiről, akkor biztatott ezek olvasására, amikor mások ezek haláláról beszéltek. Abban az időben alkotta meg életművének jelentős részét, amikor a világos cselekményvezetést és a kalandot nem tartották az irodalmi esztétikum lényeges részének. Abban az időben, amikor a történetet olyan elemnek tekintették, amely könnyen felmorzsolhatja az aprólékos környezetábrázolásban, a végtelen emlékezetben, a mélylélektani merengésekben vagy a végletekig fokozott abszurdban rejlő művészi értékeket. Olyan időkben írt pergő cselekményű elbeszéléseket, fantasztikus történeteket és a krimet, olyan időkben vallotta irodalmi mesterének *Cervantest*, *Henry Jamest*, *Kiplinget*, *Hawthorne-t*, *Shawt*, *H. G. Wellst*, *Poe-t*, *Stevensont*, *Chestertont* vagy *Wilkie Collinst*, amikor a szöveg értelmének megfejtését, az olvasást erőfeszítésnek és nem szórakozásnak tekintették. Akkor vállalta, hogy racionálisan megérthető események keretében mutatja be akár a világ irracionálisát is, amikor látszatnak minősítették a megértést, amikor a cselekmény, a világ s az ember széteséséről beszéltek. Akkor tartotta az okság megjelenítését a regényírás lé-

nyegének, amikor mindenféle rendet illúzióknak mondtak, s az értékes irodalomtól idegennek tartották azt, ami ezt jeleníti meg (hacsak nem az örületben rejlő rendről volt szó.) – Van valami, ami teljesen evidens és biztos: irodalmunk a káosz felé tart. A szabad vers felé törekszik, mintha az könnyebb volna, mint a kötött formák; holott valójában nagyon is nehéz. Az irodalom meg akar szabadulni a cselekménytől, minden teljesen ködös lett. Kaotikus korunkban van valami, ami szerényen fenntartja a klasszikus erényeket: a krimi. Tekintve, hogy olyan kimit, amelynek nincs eleje, közepe és vége, nem lehet megérteni. ... Én azt mondanám a krimi védelmében, hogy nem szorul védelemre; noha némi lenézéssel olvassuk, a krimi a rend megtestesítője egy rendetlen korban. (29)

Borges a klasszikus irodalmi örökséget felvállalva úgy újította meg az esszé és a novella műfaját, hogy tartalmilag kitágította azokat, eközben azonban gondosan elkerülte a tartalmat romboló posztmodern formai megoldásokat és fenntartotta a világos gondolat-cselekményvezetés igényét, annak ellenére, hogy korábban sosem látott mennyiségben csempezett irodalmi, történelmi, földrajzi, filozófiai s olykor tudományos hivatkozásokat szövegeibe. Borges vállalta, hogy igazi kérdéseket, igazi filozófiai és metafizikai kérdéseket állítson nemcsak esszéinek, hanem történeteinek középpontjába is, s ezzel – miként Bioy Casares mondta – megteremti és kielégíti a gondolkodás irodalmának szükségét... (30)

A titokzatosságot árasztó képek, idézetek, történetek, helyek, személyek fontosak és célzottak ugyan Borgesenél, de mégis másodlagosak. Mindezek csak kiindulópontként, eszközként, érvként és megerősítésként szerepelnek nála, mert abban, amit írt, mindig elsődleges maradt a gondolat, amely akkor zseniális, ha túléli a történetet.

Borges nem is titkolja, hogy számára az irodalom, az írás, a könyv, a nyelv, a szó felfedezés, amely gondolkodásra serkenthet bennünket, arra, hogy igyekezzünk megérteni a világegyetemet. (31) Ezért aztán tökéletesen illik írásaira az a jellemzés, amit ő adott a sokat emlegetett mesterről, *Edgar Allan Poe*-ről: Poe nem akarta, hogy a bűnügyi történet realista műfaj legyen, azt akarta, hogy intellektuális műfaj legyen, ha úgy tetszik fantasztikus műfaj, de amely nem csupán a képzelettől, hanem az értelemtől fantasztikus; mind a kettőtől természetesen, de főleg az értelemtől. (32)

De csalódás éri azt, aki azt hiszi, hogy Borges írásaiban valami rendszeres filozófia absztrakt kifejtésével fog találkozni. Téved, aki Borgesban az intellektualizmus – korunk időhiányban élő embere számára talán szimpatikusan – tömör, de sivár, száraz és elvont szerzőjét látja. S téved az is, aki azt hiszi, hogy írásai valamilyen elvontan megfogalmazható alapelvek illusztrációi (miként a filozófiai irodalom más képviselőinél láthatjuk). A költészetéről tartott előadásában tisztán és világosan fogalmazza meg a konkrét helyzetekhez, eseményekhez, történetekhez kötődő, abból kibomló s oda visszaérkező gondolkodásmódját: Vannak, akik alig érzik a költészetet; ők többnyire a költészet tanításával foglalkoznak. Én azt hiszem, érzem a költészetet, de nem hiszem, hogy tanítottam volna; én nem azt tanítottam, hogy ezt vagy azt a szöveget szeretni kell: én azt tanítottam a diákjaimnak, hogy az irodalmat szeressék, hogy az irodalomban a boldogság egyik formáját lássák. Én szinte képtelen vagyok elvontan gondolkodni, bizonyára észrevették, hogy folyton idézetekre és emlékekre támaszkodom. Hasznosabb lesz, ha nem elvontan beszélgetünk a költészetéről – az csak az unalomnak vagy a lustaságnak egyik formája –, hanem kiválasztunk két spanyol szöveget, és megvizsgáljuk. (33)

Borges nagysága épp abban rejlik, hogy ő gondolatainak megformálásában konkrét,

---

A titokzatosságot árasztó képek, idézetek, történetek, helyek, személyek fontosak és célzottak ugyan Borgesenél, de mégis másodlagosak. Mindezek csak kiindulópontként, eszközként, érvként és megerősítésként szerepelnek nála, mert abban, amit írt, mindig elsődleges maradt a gondolat, amely akkor zseniális, ha túléli a történetet.

életszerű és művészileg is tökéletes akart lenni; miként a szerzőtárs és barát *Adolfo Bioy Casares* jellemezte „Az elágazó ösvények kertjé”-nek megjelenésekor: novelláiban semmi sem felesleges (és nem is hiányzik), mindent a téma követelményeinek rendel alá (nincsenek benne merész rendbontások, melyek bármilyen írást modernné tesznek, de egyben öregítenek is). Nincs egyetlen hiábavaló sor sem. A szerző sohasem magyaráz egy-egy gondolatot azután, hogy az olvasó már megértette. Bölcs és finom igyekezet van benne: a leghatékonyabban kihasználja az idézeteket, a szimmetriákat, a neveket, a műjegyzékeket, a lábjegyzeteket, az asszociációkat, az utalásokat, a valódi és kitalált szereplők, országok és könyvek kombinációját. (34)

Abban az időben szólt Borges éterien tiszta hangja, amikor az eszmények, amelyeket ő követett, letűnt korok maradékának látszottak. Sohasem zengett dicshimnuszokat a társadalmi egyenlőségről, *Marx, Lenin, Trockij, Che, Castro* vagy mások ideológiáiról, de nem is támadta azokat, ugyanakkor nem zárkózott a l'art pour l'art kényelmes, tartalmatlan elefántcsonttoronyába. Ideológiai elkötelezetlenség, metafizikai problémák, feszültség, filozófiailag is artikulálható gondolat, hagyományos esztétikai értékek, világos cselekményszövés, egyetemes műveltség, boldogság. Értékek ezek korunkban? Abban a korban, amikor a műveletlenség, az olvasatlanság, a túlhajtott élvezet vagy az ezzel egyenlő aszkézis, a káosz, az elvekben való vakhit, a pénz, a más kultúrákkal szembeni intolerancia jelenik meg normaként? Talán igen. Talán Borges sikere ezt mutatja.

„Egy könyvben a legfontosabb a szerző hangja, az a hang, ami hozzánk szól”

„Mindig azt mondtam a tanítványaimnak, hogy ne csináljanak bibliográfiát, hogy ne olvassanak kritikákat, olvassák magukat a műveket; lehet, hogy keveset fognak belőlük érteni, de élvezni fogják az olvasást, és mindig hallani fogják valakinek a hangját. Azt mondanám, hogy egy szerzőből a legfontosabb a hanglejtése, egy könyvben a legfontosabb a szerző hangja, az a hang, ami hozzánk szól.” (35) – Borges hangja mindenkire szól, akit megfog intellektualizmusa, metaforáinak pezsdítő kavargása, szimbólumainak sokirányú továbbgondolhatósága, mágikus realizmusa, alakjainak álomszerű titokzatos-sága és persze mindezek finom öniróniája. – „Valami kis állása van egy hitvány könyvtárban a város déli felében” – írja „Az Alef” egy szereplőjéről – ; tiszteletet parancsoló, egyszermind tehetetlen ember... Szellemi tevékenysége szakadatlan, szenvedélyes, sokoldalú és jelentéktelen. Ontja a haszontalan párhuzamokat és a fölös aggályokat... Ezeket a gondolatokat olyan sutának találtam, kifejtésüket pedig olyan üresnek és dagályosnak, hogy rögtön úgy éreztem, valami közük van az irodalomhoz. (36)

Mindenkihez szól Borges, aki kedvét leli szürrealisztikus költői képekben, filológiai utalásokban és gondolatban egyaránt gazdag briliáns stílusú történekekben, esszéikben, versekben.

Mindenki, aki elfogadja Borges véleményét, hogy ugyancsak kétes az a tudás, amelynek nem valamilyen gondolat az alapja (37), az vezetésével egy olyan világegyetemet járhat be, amelynek ha megérti törvényeit, akkor magáról is megtudhat valamit. – „De akik keresték, valamiről megfeledkeztek: a nullával egyenlő a valószínűsége annak, hogy az ember megtalálja saját Igazolását vagy akár az Igazolás valamely csalóka változatát.” (38) Ha viszont így van, akkor miért hallgassuk Borges hangját? Egy könyv tele lehet hibával, lehet, hogy más véleményen vagyunk, mint a szerző, de akkor is van benne valami szent, valami isteni, nem a babonás tiszteletből, hanem a boldogság, a tudás keresésének vágyából következően. (39) „Különben is keleten még mindig él az a felfogás, hogy a könyvnek nem az a feladata, hogy felfedje a dolgokat, csupán az, hogy segítségünkre legyen a felfedezésben. ... arra ösztökélik az olvasót, hogy tovább gondolkodjék. (40) ... ha nem érzitek a szépséget, ha egy történet nem kelt bennetek kíváncsiságot, hogyan folytatódik, akkor a szerző nem nektek ír. Tegyétek félre, hisz olyan gazdag az iro-

dalom, hogy találtok majd valamilyen figyelemre méltó író...” (41) – Borgest, kérem, ne tegyék félre. Ő a nagy mesélők könnyed hangján örök kérdésekről szól hozzánk. S még ha nem is találunk problémáinkra megnyugtató válaszokat nála, hallgassuk őt; mert kristálytisza hangján évezredek kultúrája szólal meg; mert biztosan gazdagabbak leszünk általa, mert a szenvedély, amely őt fűti, a tudás és a boldogság keresésének szenvedélye; mert az érdekesség, a gondolkodás, a megértés és az esztétikum élményét egyszerre elhetjük át vele; mert megtudhatjuk tőle, hogyan lehet hűnek maradni olyan inkonzisztens alapokhoz, mint az irodalom (a szépség, a nyelv és a kultúra), a gondolat (a rend és az értelem) és a világegyetem (az örök rejtély és káosz). S nem kis csoda és boldogság rejlik mindebben.

S még egy utolsó érv: Ha valamit nehezen olvasunk, a szerző szándéka meghiúsult. Ezért azt gondolom, hogy Joyce például alapjában véve megbukott, mert művét lehetetlen erőfeszítés nélkül olvasni.

Egy könyv olvasásához nem kell erőfeszítés, a boldogsághoz nem kell erőfeszítés. (42)

Tegyük hozzá: Borges kétkedő és csevegő (43) írásainak olvasásához nem kell erőfeszítés.

Jegyzet

- (1) *A vakság / Az ős kastély*. Európa, Bp, 1999. 267–268. old.
- (2) *A könyv / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 21. old.
- (3) *A könyv / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 20. old.
- (4) LARBAUD, V.: *Borgesről*. Nagyvilág, 1997/3–4. sz. 248. old.
- (5) CASARES, A. B.: *Az elágazó ösvények kertje*. Nagyvilág, 1997/3–4. sz. 250. old.
- (6) *A valóságteremtés / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 48. old.
- (7) *A Kabbala védelmében / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 39. old.
- (8) *A könyv / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 15. old.
- (9) *A Homérosz-fordítások / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 72. old.
- (10) *A Homérosz-fordítások / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 71. old.
- (11) *A harcos és a rabnő története / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 104. old.
- (12) *Averroes nyomában / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 130. old.
- (13) *A titkos csoda*. Európa, Bp, 1986. (fülszöveg)
- (14) *A bokharai Abenhakán, aki a maga labirintusában halt meg / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 141. old.
- (15) *A bokharai Abenhakán, aki a maga labirintusában halt meg / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 142. old.
- (16) *Bábeli könyvtár / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 20. old.
- (17) *Képzelt lények könyve*. Helikon, Bp, 1988. 6. old.
- (18) *Körkörös romok / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 6. old.
- (19) *Averroes nyomában / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 130. old.
- (20) *Az Alef / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 165–170. old.
- (21) *Akhilleusz és a teknősbéka örökös versenyfutása / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 84. old.
- (22) *Emanuel Swedenborg / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 63. old.
- (23) *A halhatatlan ember / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 93. old.
- (24) *A teknősbéka átváltozásai / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 95–96. old.
- (25) *A kabbala / Az ős kastély*. Európa, Bp, 1999. old.
- (26) *Az örökkévalóság története / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 140. old.
- (27) *Az idő / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 101. old.
- (28) *A Bouvard és Pécuchet védelmében / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 103. old.
- (29) *A krimi / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 83. old.
- (30) CASARES, A. B.: *Az elágazó ösvények kertje*. Nagyvilág, 1997/3–4. sz. 250. old.
- (31) *A kabbala / Az ős kastély*. Európa, Bp, 1999. 256. old.
- (32) *A krimi / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 74. old.
- (33) *A költészet / Az ős kastély*. Európa, Bp, 1999. 230–231. old.
- (34) CASARES, A. B.: *Az elágazó ösvények kertje*. Nagyvilág, 1997/3–4. sz. 252. old.
- (35) *A könyv / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 20. old.
- (36) *Az Alef / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 157–158. old.
- (37) *A valóság utolsó előtti változata / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 27. old.
- (38) *Bábeli könyvtár / A titokban végbement csoda*. Kriterion, Bukarest, 1978. 22. old.
- (39) *A könyv / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 23. old.
- (40) *A könyv / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 12–13. old.
- (41) *A költészet / Az ős kastély*. Európa, Bp, 1999. 230. old.
- (42) *A könyv / A halhatatlanság*. Európa, Bp, 1992. 19. old.
- (43) *A valóság utolsó előtti változata / Az örökkévalóság története*. Európa, Bp, 1999. 27. old.